

Mám se zříct nevlastní matky?

DAREK ŠMÍD

S profesorem Janem Švejnarom o útěku nočním vlakem, mládí v Princetonu, americké odvaze riskovat a o tom, že česká pohoda nebude trvat věčně

Jan Švejnar je vyšší, než byste čekali. V televizi může působit drobně, ve skutečnosti je to však šlachovitý muž o 190 centimetrech. Skoro o hlavu vyšší než Václav Klaus, proti kterému kandiduje na prezidenta. „Dneska už to možná bude 189,5,“ dodává. Má postavu sportovce – a sportovec je i duchem. V mládí hrál fotbal a jezdil na lyžích, dnes večer ho v nabitém předvolebním programu čeká ještě posilovna. Stejně jako současný český prezident hraje tenis, jeho syn jej učí hrát golf a dcera s ním zase jezdí na snowboardu – což je podle prezidenta Klause poznávací znak levičáků. „Já na tom fakt jezdím,“ říká k tomu Švejnar, „ale ne doleva.“

Setkáváme se v honosné budově Centra pro ekonomický výzkum a doktorské studium CERGE, které prezidentský kandidát založil v roce 1991. Když byl ve stejném domě ještě Národohospodářský ústav, pracoval zde jeho otec, též ekonom. Švejnar centrum vybudoval před jedenácti lety. Nástěnkám na zdech dominuje seznam sponzorů, kteří na CERGE přispěli. Mezi firmami, které daly přes půl milionu dolarů, nenajdete české jméno. „Chápete, proč se musím držet jednou nohou v Americe?“ dodává Švejnar. Americký přízvuk skoro není znát.

Ve své kanceláři bere profesor Švejnar do rukou jednu z trofejí, které jeho centrum získalo. Je to obrovská skleněná koule, v níž by člověk očekával Santa Clause a padající sníh. Tvoří ji však jen čiré sklo. „Tak s tímhle tady pracujeme nejvíc,“ tvrdí s vážnou tváří. „Takhle to vezmeme a věštíme z toho,“ dodá a nahlas se rozesměje. „Co v tom vidíte teď?“ ptám se. Švejnar se zazubí. „Já to vidím dobře.“

* Jeden sázkař si na vás vsadil sto tisíc.

Opravdu?

* Kdybyste uspěl ve volbách, vyhraje ten člověk asi půl milionu korun.

Čili kurz je jedna ku pěti?

* Konkrétně by získal čtyři sta dvacet tisíc, takže...

...čtyři ku jedné, dobře.

* Je to správný kurz?

To je těžké říct, ale nějakou tržní hodnotu to vyjadřuje. Samozřejmě věřím, že vyhraju, takže to podle mě ten správný kurz ještě není. Ale je dobré, že na mě těch sto tisíc sází.

* Jaký kurz byste si tedy představoval?

Z toho, jak to sleduji, už by mohl být vyrovnaný. Ale samozřejmě nechci předjímat, uvidíme, jak se to bude vyvíjet.

* Vsadil jste si někdy na něco?

Já moc nesázím. Sleduji ale sázky v jiných volbách na světě, protože tyhle sázkařské pravděpodobnosti se stávají blízko voleb více směrodatnými. Tedy několik dní před volbami, takhle měsíc před volbami to ten poměr sil ještě nevyjadřuje.

* Dáte vždycky na pravděpodobnost, nebo se někdy podíváte do té věštecké koule?

Já pracuji s pravděpodobnostmi vždycky. I proto, že jako aplikovaný ekonom využívám statistiky a pracuji s teorií pravděpodobnosti.

* Ekonom je i váš otec. Chtěl jste být vždycky po tátovi?

Do určité míry jo, ačkoliv jsem uvažoval i o tom, že bych se stal lékařem jako matka. Ale prvním místem mimo Československo, kam jsem jel na delší dobu, byla Nigérie, kde otec dostal práci na univerzitě. Vyjel jsem za ním na půl roku a najednou jsem byl konfrontován s chudobou, jakou jsme tady nezažili. My jsme si připadali chudí, proti západní Evropě obzvlášť, říkali jsme si, jak tady trpíme, a neuvědomovali jsme si, jak to utrpení vypadá v rozvojových zemích. Tehdy jsem si začal říkat, že studium ekonomie, zvlášť to, co by mohlo někomu pomoci, má třeba obdobnou hodnotu, jako když lékař pomáhá jednotlivcům. Asi proto jsem si vybral ekonomii. A v tom smyslu jsem po tátovi.

* Podobný myšlenkový proces přivedl ke studiu ekonomie i vaši manželku. Ta viděla extrémní chudobu zase v Jižní Americe, kde vyrůstala.

To máte pravdu, a spolu jsme se pak vlastně taky seznámili v instituci, která se tím zabývá. Světová banka se snaží řešit problémy spojené s chudobou, snaží se udělat z chudých zemí bohatší a my dva jsme sdíleli tyto myšlenky.

* Nosíte si se ženou práci domů?

Nosíme, ale uvědomujeme si, že kdybychom se o ní bavili příliš, mohlo by to mít neblahé následky na náš vztah. Vytyčili jsme si to tak, že máme většinu výzkumných projektů a výuky separátně, pouze sem tam děláme projekt dohromady.

* Emigroval jste v sedmnácti letech. Nenechal jste za sebou v Československu přítelkyni?

Nechal. Nechal jsem tady přítelkyni a bylo to velmi těžké. Dnes se s ní znám a scházím, jsme dobrými přáteli. Ale tehdy to byl samozřejmě nelehký životní osud, to je jasný.

* Věděla, že odjedete?

Bylo to narychlo. Já a nejbližším přátelům jsem to sdělil. Jinak jsme to drželi v tajnosti.

* Z Československa jste se svou sestrou odjížděl v roce 1970...

Ano, rodiče odjeli o něco dřív, my jsme tady ještě byli, a pak jsme odjížděli se sestrou, přesně tak.

* Proč jste nejeli hned s nimi?

Já jsem se ještě snažil dokončit maturitu. Jak se ale ukázalo, situace se měnila velice rychle. Zezačátku to šlo poměrně pomalu, ale potom už ty prosovětské síly získávaly čím dál větší kontrolu.

A najednou jsme dostali avízo, že lidem, kteří měli výjezdní doložku ještě z Dubčkovy doby, to znamená před invazí, tak jim je možná zkonfiskují. Tudiž jsme museli co nejdříve vyjet.

* Bylo to pro vás frustrující, nebo dobrodružné?

Bylo to dobrodružné. Představte si, že je vám sedmnáct let, sestře je třináct, a najednou dostanete tuhle zprávu. A teď se snažíte nějak strategicky vymyslet, jak teda vyjet, aby to přitáhlo co nejmíň pozornosti. Přišel jsem s nápadem, že bychom jeli nočním vlakem místo letadla. Spoléhalo jsme na to, že ve dvě hodiny ráno to na česko-německých hranicích nebude tak zlé, a doufali, že nejsme na seznamu.

* Nepochyboval jste ani na chvíli, že odjedete?

Vůbec jsem si nepředstavoval, že bych jel do Ameriky. Já jsem tenkrát mířil do Švýcarska a mnozí jsme si říkali, že to třeba bude krátkodobá epizoda. Teprve když mě bez maturity nevzali na žádnou evropskou školu a já si najednou uvědomil, že abych mohl studovat, budu muset jet za oceán, začalo to nabývat mnohem konkrétnějších dimenzí. Ten první rok byl opravdu těžký. Strašně se mi stýskalo, ale pak jsem si začal říkat, možná že to bude k dobru, že se někdy budu moct vrátit a rodné zemi pomoci. A ono se pak stalo, že jsem v roce 1990 přijel zpátky, připravil strategii transformace pro Československo a spoluzaložil tady s českými kolegy instituci CERGE, jejíž čeští studenti dnes mohou konkurovat studentům amerického Harvardu.

* To je dobré skóre na člověka bez maturity.

Američani mě naštěstí přizvali ke zkoušce, a když jsem se osvědčil, měl jsem rychlý postup, po osmi letech jsem měl doktorát a jezdil do Evropy dělat přednášky na ty samé univerzity, které mne před osmi lety nepřijaly. Je to dobrý příklad, jak Amerika svojí hbitostí, využíváním talentu v té době byla a do velké míry ještě je rozdílná od evropského, spíše rigidního přístupu k věcem.

* V Americe jste začínal na počátku 70. let. Protestovalo se proti válce ve Vietnamu a hrála k tomu spousta dobré muziky. Minulo vás to, nebo jste se toho účastnil?

No tak samozřejmě všichni jsme tím žili, univerzitní kampusy vřely. Bylo spousta demonstrací, spousta diskusí, debatních klubů, probíhaly obrovské akce. Zajímavé je, že ta další generace, která přišla na univerzity koncem sedmdesátých a začátkem osmdesátých let, byla úplně konzervativní. Bylo to paradoxní – mladí profesori byli mnohem levicověji a radikálněji orientovaní než jejich studenti. Nastal úplný obrat proti tomu, co se dělo v šedesátých a sedmdesátých letech.

* Stál jste v té době na některé ze stran, nebo jste zaujal pohled outsidera?

Já jsem tam samozřejmě začal jako outsider, v tom smyslu, že jsem se snažil v té společnosti zorientovat. A nebylo to lehké, protože tam byly různé proudy, některé lehce čitelné, jiné obtížnější. Byli třeba lidé, kteří nebyli na levé straně spektra, ale proti válce brojili, protože to byla poslední americká „demokratická“ válka. V tom smyslu, že sloužili synové z bohatých i chudých rodin podle loterie. Proto odpor k válce prolínal celou společností a mně chvíli trvalo, než jsem si uvědomil, kdo kde stojí, kdo kde je.

* Chodil jste na rockové koncerty?

Woodstock jsem nestihl, ale měli jsme nějaké koncerty na univerzitě. Na žádném obrovském jsem nebyl, protože jsem neměl dost peněz. Ale samozřejmě jsem pracoval a člověk si vydělá – rozvážel jsem ledničky a pracoval v knihovně. V druhém ročníku jsem pak uspěl tak, že jsem se na univerzitě dostal do rezidenčního domu, který se jmenoval Telluride House a kde bydlela intelektuální

smetánka americké společnosti – oni se tu snažili vychovat budoucí lídry, takže tam jsem se například setkal s Frankem Fukuyamou a dalšími. Zdarma jsme tam bydleli a zdarma se stravovali, což pro mě mělo z existenčního hlediska velice velký dopad, ale ten hlavní dopad byl intelektuální. Tam se debatovalo od rána do večera, pořádaly se akce s návštěvníky univerzity. Semestr tam s námi strávil francouzský filozof Michel Foucault, když přijel udělat přednášku politolog Zbigniew Brzezinski, strávil tam s námi noc. Takže jsme měli přístup k hlavním myslitelům té doby.

* Ostatně s Fukuyamou jste prý bydlel na pokoji...

My jsme měli pokoje, mezi kterými byla koupelna. Takže jsme tu koupelnu sdíleli a vždycky jsme se s Frankem hádali, kdo teda má zrovna tu koupelnu čistit. Ta intelektuální činnost sice byla to hlavní, ale na druhé straně jsme tam spolu museli také nějak přežít. Frank a já jsme byli velcí přátelé a jsme dosud, ale vždycky nastalo to, kdo tento týden zrovna čistí.

* Kdo byl větší špindíra?

No osobně bych tvrdil, že on, a on by tvrdil, že já.

* Našel jste si v akademické špičce čas na soukromější život?

Já jsem tady v mládí závodně lyžoval na sjezdovkách za Slavii, a tam jsem se dostal do univerzitního týmu. To bylo velice důležité, protože jsem získal skupinu kamarádů. Ale hodně jsem se toho tehdy naučil i v tom smyslu, že jsme závodili proti jiným školám, včetně vojáků z West Point Academy. My jsme byli technicky lepší než oni, ale oni měli neuvěřitelnou disciplínu. Ti kluci byli na tom kopci od rána, měli ten slalom naučený třikrát líp než my.

* Ve své doktorandské práci jste rozvinul negociační model teorie her Johna Nashe, který onemocněl schizofrenií a získal Nobelu cenu. Setkal jste se s ním na Princetonu?

Za prvé bych řekl, že Nash, kterého ve filmu Čistá duše zobrazil Russell Crowe, je pravděpodobně jeden z nejlepších mozků dvacátého století. Nash byl o kapacitu jinde než většina lidí na Princetonu, kteří už tak byli všichni špičkoví. Dokázal vzít velice složitý matematický problém, zjednodušit ho a vyřešit. To zjednodušení bylo strašně důležité. Odstranil, co nebylo primární, pak se zaměřil na primární otázku a vyřešil ji brilantně. A snažil se ten jeho model zevšeobecnit. Nash se v šedesátých letech zabýval aplikací svých modelů do reálného života a snažil se analyzovat situaci mezi Spojenými státy a Sovětským svazem v oblasti bezpečnosti a možnosti nukleárního konfliktu.

* A jako výsledek mu vždycky vyšel konflikt.

Vycházel mu konflikt. A on to bral tak vážně, že si tím způsobil duševní ochorení. Když jsem ho poznal, byl už nemocný a na Princetonu byl v penzi. Vždy byl pronikavě cítit cigaretou a nosil takové červené kecky. Já měl kabinet blízko ekonomických a matematických časopisů. A on tam sem tam přišel a teďka procházel ty časopisy a smál se a odhazoval je na zem. Asi si u toho říkal, jaké triviality tam píšou. V té době jsem se zrovna snažil matematicky derivovat jeden model, a bylo to těžký. Říkal jsem si – kdybych za ním zašel, tak bude asi schopný mi pomoci.

* Jako radil studentům ke konci toho hollywoodského filmu.

No, tohle ten film trochu zidealizoval. My se báli, že bychom mu mohli způsobit nějakou další újmu tím, že bychom mu třeba připomněli ten konflikt se Sovětským svazem. Oproti filmu jsem za ním proto nikdy nešel a trvalo mi celé měsíce, než jsem na ten výsledek nakonec přišel sám.

* A jak se vy díváte na to, co se děje v Rusku dnes?

Myslím, že Rusko prochází velice složitým vývojem a že si na to Česká republika a zbytek světa musí dát velký pozor. Je jasné, že tam probíhá obrovské omezení svobody tisku a různých svobod, které Rusko zpočátku po revoluci mělo. Je tam též tendence snažit se znovu vybudovat velmi silný stát, což samo o sobě není špatné, ale jde o to, do jaké míry bude kvůli tomu potlačena demokracie.

* Byl-li byste dnes prezidentem, měl byste blíž k přátelskému vztahu, který vůči Putinovi vždy projevoval Václav Klaus, nebo ke kritice, kterou vůči němu použil francouzský prezident Sarkozy?

Rusko je nutno brát jako vážného partnera, ale též jako vážného soupeře. Tudíž je s ním nutno jednat korektně diplomaticky i osobně, mít takové vztahy, aby se dalo komunikovat opravdu jasně. Nemyslím si ale, že je důvodu k nějakému velkému přátelství, které by šlo nad rámec normálních styků mezi dvěma suverénními státy.

* Co styky v případě olympijských her v Číně?

Já bych proti nim nebyl, protože jsou důležitým propojením, které pomáhá změnám.

* Pořádají se ale v zemi, kde se mučí političtí vězni.

To je pravda, ale myslím, že politickým vězňům se dá pomoci lépe než tím, že se tam nebudou konat olympijské hry. Je opravdu dobré to od sebe oddělit, říct, dobře, děláme olympijské hry, ale taky zcela jasně nesouhlasíme s těmito a těmito aspekty vaší politiky.

* Pozval byste do Česka dalajlamu?

Není důvodu nepozvat kohokoliv, kdo je demokraticky, svobodně smýšlející.

* Bojíte se ekonomického vlivu Číny?

Já se toho vlivu nebojím, ale naopak burcuji, abychom si uvědomili, jak silný ten vliv je a o kolik silnější ještě bude. Mimochodem, je to nejen Čína, je to též Indie a Rusko, které se rýsuje jako další velice silná ekonomika, která je pro nás důležitá jako zdroj pro nerostné suroviny typu ropy a zemního plynu. Je třeba zanalyzovat, co to pro nás znamená. My v Česku totiž nesmíme usnout na vavřínech proto, že tady máme momentální příliv zahraničního kapitálu a že si i naše podniky vedou dobře, ale naopak se připravovat na tu další fázi. Musíme si uvědomit, že za posledních sedm let jsme měli neobvykle příhodnou situaci v celém světě a že nastanou inflační tlaky, které společnost polarizují.

* Jako prezident byste tedy volil více burcuující projev, než byl ten letošní, kde Václav Klaus ujišťoval národ, že jsme na tom nikdy nebyli líp?

Ano. Měli bychom si uvědomit, že je před námi větší výzva, než nám bylo doposud tvrzeno.

* Koho byste teď volil v Americe?

V tom je ještě příliš brzo. Hillary Clintonová a Barack Obama by asi byli ti dva kandidáti, podle toho, jak se budou dál profilovat. V minulých volbách jsem volil Kerryho. A v předminulých Gora.

* Ve Wall Street Journal se psalo, že pokud byste se po zvolení prezidentem České republiky zbavil amerického občanství, možná by to bylo chápáno jako vlastizrada a do USA by vás už nikdo nepustil. Risknete to?

Musím se ještě víc informovat, ale z toho, co jsem vyrozuměl, se občanství možná vzdávat nemusím. Pavel Tigrid byl ministr s americkým pasem, irský prezident měl americké občanství... čili je to situace, která není jednoduše zodpověditelná. Řeknu vám, je to pro mne trochu bolestné v tom smyslu, že jsem po odchodu byl vlastně deset let psancem. Neměl jsem občanství, žádná země mě nechtěla, všichni mě hned lifrovali někam dál a občanství jsem získal až v Americe. Je to, jako kdybyste ztratil matku a měl místo ní nevlastní matku, která se o vás dobře stará. A teď se po letech k té vlastní matce vrátíte a musíte se teda té nevlastní zřít?

* Když nejste v Praze, žijete v Michiganu. Byť to není u moře, lidé tam mají víc člunů než v Kalifornii. Máte člun?

Zastávám filozofii, že lepší než mít člun je mít přítele, který má člun. A díky tomu po těch jezerech jezdím. Ta Velká jezera jsou jako moře. Tam nevidíte na druhý břeh, je tam písek, jsou tam vlny, jen ta voda je sladká.

* Nestal se z vás v Americe trochu Homer Simpson? Televize, baseball, hamburgry...

Homer se ze mě tak úplně nestal, spíš jsem od Američanů přebral ten zdravý optimismus. Amerika vás naučí, že člověk má trochu riskovat. Proto jdete na tu nejlepší univerzitu a ne na tu, kde určitě prospějete, proto si vyberete model, který nemusíte vyřešit, proto jdete do byznysu, ve kterém nemusíte uspět. Zkrátka jde o to zkusit něco opravdu pořádného. A docílit toho.

Profesor Jan Švejnar (55) vystudoval ekonomii na Cornell University a Princeton University. Od roku 1996 přednáší na Michiganské univerzitě, kde je ředitelem Centra pro mezinárodní politiku. Podílel se na úvodní fázi transformace české ekonomiky, v roce 1991 založil na Karlově univerzitě vzdělávací centrum CERGE. S manželkou, ekonomkou Katherine Terrell Švejnarovou, má děti Lauru (21) a Daniela (26).

O autorovi: DAREK ŠMÍD, redaktor Pátku, darek.smid@lidovky.cz